

Yakup Kadri
Karaosmanoğlu

CIZINEC

ZÁŠADNÍ ROMÁN MODERNÍ
TURECKÉ LITERATURY

HOST

HOST

Yakup Kadri
Karaosmanoğlu

CIZINEC

BRNO 2018

Yaban © 2017 İLETİŞİM

Cover photo © fotolia

Foreword © Petr Kučera, 2018

Translation © Vladimír Matějček st. — dědicové, 2018

Literary editor © Vladimír Matějček ml., 2018

Czech edition © Host — vydavatelství, s. r. o., 2018 (elektronické vydání)

Vychází s finanční podporou

Ministerstva kultury ČR

ISBN 978-80-7577-403-3 (PDF)

ISBN 978-80-7577-404-0 (ePUB)

ISBN 978-80-7577-405-7 (MobiPocket)

K výslovnosti v turečtině:

â = á

c = dž

ç = č

ğ – se nevyslovuje a prodlužuje předchozí samohlásku: Karaosmanoğlu [karaosmanólu], Selamoğlu [selamólu].

ı **I** – i bez tečky, malé i velké, je temné zadopatrové y.

i **İ** – i s tečkou, malé i velké, je naše běžné měkké i; v turečtině se tedy píše tečka nad velkým **İ** např. ve jménech měst jako İzmir, İnönü, İstanbul, což v textu knihy dodržujeme s výjimkou slova İstanbul, které je natolik mezinárodní a počestěné, že ho píšeme českým pravopisem.

j = ž

ö = jako německé ö

ş = š

ü = jako německé ü

y = j

REVOLUCIONÁŘ, APOŠTOL, KRONIKÁŘ. ZÁPAS YAKUPA KADRIHO O NOVÉ TURECKO

Biografie některých umělců připomíná jakousi zrcadlově uspořádanou kroniku odrážející vedle vlastního, zcela individuálního života i velké historické zvraty a proměny, jež se hluboce otiskly do jejich díla a jimž oni sami svým dílem a osobností vtiskávali nesmazatelnou pečeť. Yakup Kadri Karaosmanoğlu byl svědkem kulturních, sociálních i politických dramát, která vedla k transformaci mnohonárodnostní monarchie, opírající svou legitimitu o staletou dynastickou tradici a osmansko-islámskou civilizaci, v moderní národní stát spatřující své místo mezi vyspělými národy Evropy. Tyto proměny Yakup Kadri svými romány, esejemi a povídkami pečlivě dokumentoval a umělecky zpracovával — vždy jaksi paralelně k bytostně osobnímu hledání sebe sama a své úlohy ve světě. Navíc se svou společenskou i uměleckou angažovaností nemalou měrou podílel na „modernizaci“ kulturního života mladé Turecké republiky a stal se koryfejem kemalismu — ne jako slepý ideolog (byť i tyto sklony lze tu a tam v jeho textech především z počátku třicátých let pozorovat), nýbrž jako kultivovaný, světaznalý, kosmopolitní hlas rané republiky. Tak jako pro mnohé Čechy ztělesňuje intelektuální trest první republiky Karel Čapek, jehož pojily přátelské vazby s politickou elitou národa včetně prezidenta Masaryka, v Turecku si období od dvacátých do konce čtyřicátých let — dobu, která dostala přívlastek „kemalistická“ — sotva lze představit bez morální a umělecké autority Yakupa Kadriho, jenž náležel k úzkému okruhu Atatürkových spolupracovníků.

Život i dílo Yakupa Kadriho (1889–1974; příjmení Karaosmanoğlu přijal až v roce 1934 a užíval ho pramálo) svírají dobu pozdně osmanskou a dobu republikánskou. Narodil se v Káhiře v Egyptě, tehdy již osmanské provincii jen nominálně, a byl svědkem modernizačního úsilí, jež po řadě předchozích ojedinělých pokusů systematicky započalo ve třicátých letech 19. století (tanzimatský reformní edikt z roku 1839), vyvrcholilo v roce 1876 vyhlášením ústavy a svoláním parlamentu a přežilo i období autokracie sultána Abdülhamita II. Jedním z důsledků těchto pokusů o nápravu věcí ve státě, který stěží dokázal konkurovat poosvícenské Evropě s jejími moderními technologiemi, byla reforma školství, vznik nových vzdělávacích institucí s výukou francouzštiny a orientace intelektuálních špiček na Francii. Paříž se stala centrem nové civilizace, k němuž

osmanští literáti vzhlíželi a hlali vše, co jim francouzská (či ve francouzštině dostupná) literatura nabízela. Nejinak tomu bylo u Yakupa Kadriho; studoval ostatně na frankofonní škole v Alexandrii a později strávil tři roky ve Švýcarsku (1916–1919), kde se léčil z tuberkulózy a upevnil si své beztak již solidní znalosti evropské kultury a francouzštiny. Umělecky dospíval Yakup Kadri v kulturním a společenském kvasu po mladoturecké revoluci (1908), která definitivně ukončila sultánskou moc a alespoň v počátečních letech byla dobou neuvěřitelně myšlenkově plodnou — debatovalo se úplně o všem, od ateismu po reformu jazyka, od stability centralizované konstituční monarchie po výhody federálně, decentrálně uspořádaného státu, vycházely desítky novin a časopisů a literární produkce nabrala nevídaných obrátek. Mladý Yakup Kadri se stal členem literární skupiny Úsvit budoucnosti (*Fecr-i âti*), která se měla stát předvojem moderní, evropsky orientované turecké literatury, a přispíval do vůdčího literárního časopisu *Servet-i Fünun* (Bohatství věd) drobnějšími povídkami. Později se nejspíš pod vlivem neoklasicismu nechal strhnout nadšením pro antickou literaturu a dal spolu s přítelem básníkem Yahyou Kemalem vzniknout proudu tzv. neohelénismu (*Nev-Yunanilik*). Využívání antických motivů a hledání „čistého“ jazyka starořecké a latinské literatury se u Yakupa Kadriho odrazilo do několika povídek a básní v próze, ale umělecky se oba literáti začali rychle orientovat jiným směrem. Nicméně u Yakupa Kadriho je toto nadšení ještě patrné v hojných odkazech na antickou mytologii a písemnictví v řadě románů, a zvláště pak v jeho přesvědčení o nenahraditelnosti edukativní hodnoty „klasických“ jazyků pro rozvoj tureckého humanismu ve čtyřicátých letech.

Hvězda Yakupa Kadriho stoupla ale až v souvislosti s národně osvobozeneckým bojem (1919–1922) vedeným Mustafou Kemalem (později Atatürkem) proti imperiálním ambicím západních velmocí, které si po druhé světové válce chtěly rozparcelovat to, co z osmanské říše zbylo, na kolonie a sféry vlivu. Řekové, hnání chimérou nostalgie po někdejší slávě Byzance, tu vhodně posloužili jako bič na vlastenecké oddíly odporu, které se rychle formovaly v Anatólíi a odmítaly se podříditi diktátu Dohody, jejíž jednotky obsadily Istanbul a získaly na svou stranu (či spíše přinutily k podpoře) sultána a jeho kabinet. Yakup Kadri od samého počátku horlivě podporoval kemalisty (mj. články v novinách *İkdam*, „Píle“) a s nadšením uvítal jejich vítězství, pád sultanátu (1922) a vyhlášení Turecké republiky (1923). Sám se v rámci Komise pro vyšetřování

násilností v Anatólii na vlastní oči přesvědčil o brutalitě řecko-tureckého konfliktu a otřesné zážitky z návštěvy spálených anatolských obcí a setkání se zbídačelým obyvatelstvem v něm daly uzrát myšlenky na román, jenž později dostane název *Cizinec*.

Yakup Kadri se do budování nové republiky pustil s velkou vervou. V letech 1923 až 1934 a krátce i v roce 1961 působil jako poslanec parlamentu za Atatürkovu Republikánskou lidovou stranu. Patřil k okruhu intelektuálů, kteří neúnavně podporovali revoluční úsilí kemalistických elit vládoucích z nového hlavního města Ankaru. Se směsí nacionalismu, jakobinismu a radikálního modernismu (jemuž byl vzorem Západ – odtud i dobové pojmenování „westernismus“) se kemalisté pustili do přestavby země zcela vyčerpané desetiletími válek a etnických čistek, zaplavené stovkami tisíc uprchlíků, zbavené klíčových oblastí (Balkán) a ekonomicky zcela na dně. Zamýšleli vytvořit moderní, kulturně homogenní národní stát evropského ražení. Jejich metody se vyznačovaly zvláště dvěma rysy: radikálním sekularismem, který spíše než odluku náboženství od státu znamenal potlačení vlivu náboženství ve veřejném životě a podmanění si duchovních institucí, a snahou stvořit nového občana „evropského typu“, tureckého vlastence, jehož by k osmanské minulosti (v jejich pojetí dekadentní a orientální) již nic nevázalo a který by se mohl hrdě postavit po bok Francouzům, Angličanům či Němcům. „Očištění“ jazyka od slov arabského a perského původu, přechod z arabského písma na latinku (1928), zákony o oblékání (mezi nimi slavný „kloboukový zákon“ z roku 1925), architektonická proměna měst, zákon o přijetí evropského kalendáře, uzákonění příjmení, prakticky doslovné převzetí švýcarského občanského, italského trestního a německého obchodního zákoníku (1926) – to všechno byly jen dílčí nástroje, jak toho dosáhnout. Yakup Kadri se sám stal jedním z čelných proponentů kemalistických reforem: volal po „evropeizaci asijských myslí“, po radikální proměně myšlení a chování Turků, kteří měli odhodit svou „orientálnost“ a integrovat své bohaté kulturní dědictví do evropské kultury. Proto také nekompromisně hájil státem iniciovanou jazykovou reformu a změnu písma (přestože sám většinu svých textů, včetně *Cizince*, napsal osmansko-arabským písmem a s přáteli si ještě v padesátých letech korespondoval v osmanštině!), prosazoval zavedení povinné řečtiny a latiny na gymnázia a podporoval šíření evropské „humanistické“ kultury, mj. i skrze překlady klasiků.

Devět románů, které mezi lety 1922 a 1956 napsal, jsou vlastně dějstvími jediného monumentálního dramatu epochální proměny turecké společnosti v 19. a 20. století zachycené očima nesmírně bystrého pozorovatele, jenž spatřoval místo svého národa mezi nejpokrokovějšími společnostmi západního světa. Pokud bychom romány uspořádali chronologicky podle toho, kdy se jejich děj odehrává, získali bychom jakési historické pásmo, byť spíš než konkrétní historická fakta Yakupa Kadriho zajímá, co je pod povrchem, kde i v těch nejindividuálnějších příbězích buší tep doby. V románu *Pořád stejná písnička* (Hep O Şarkı, 1956) je historickou kulisou Istanbul za vlády sultána Abdülazize (1861–1876), děj *Exilu* (Bir Sürgün, 1937) spadá do období despotie Abdülhamita II. (autokratický režim trval od roku 1878 do roku 1908) a odehrává se mezi osmanskými opozičními intelektuály v evropském exilu, *Noc rozsudku* (Hüküm Gecesi, 1927) popisuje tzv. II. konstituční období (po roce 1908), v románu *Nur Baba* (1922) si autor bere na mušku (za republiky zakázané) dervišské řády v době kolem první světové války, *Dům k pronajmutí* (Kiralık Konak, 1922) se točí kolem střetu staré osmanské generace s poevropštěnými mladými hejsky na sklonku existence říše, *Sodoma a Gomora* (Sodom ve Gomore, 1928) uvádí čtenáře do Istanbulu okupovaného po první světové válce dohodovými mocnostmi, v románu *Cizinec* (Yaban, 1932) se dere do popředí osvobozenická válka, *Ankara* (1934) si všímá prvních let budování republiky a konečně *Panorama I a II* (1953–1954) je širokou retrospektivou prvních třiceti let Turecké republiky.

Ačkoliv si Yakup Kadri vybudoval slušné renomé již čtenářsky velmi úspěšným *Nurem Babou*, žádný román nevyvolal takovou odezvu a není dodnes tolik diskutován jako *Cizinec*. Text vznikl uprostřed největšího revolučního vzednutí a postava idealistického Ahmeta Celála odráží tehdejší atmosféru romantického nacionalistického patosu, který s sebou přinesla úspěšně vybojovaná osvobozenická válka a nadšené budování republiky, byť je tento idealismus krocen pochmurným laděním beznadějně zaostalosti anatolského venkova a tragickým osudem hrdiny. Ačkoliv text v mnoha ohledech nijak zásadně nevybočuje z ladění ostatních literárních textů tohoto období, bouři nevole vyvolalo nemilosrdně kritické ztvárnění turecké vesnice, dosud idealizované jako prazdroj čistých národních hodnot. Přitom její tragický stav nevyvolaly vnějškové okolnosti (temné síly reakce), jak to prezentovala dobová ideologie, nýbrž jako

by vyplýval ze samého charakteru vesničanů a života nedotčeného moderní civilizací. Yakup Kadri se snažil tvrdě útoky proti své osobě zmírnit tím, že k druhému vydání *Gizince* přidal ospravedlňující předmluvu, kde se hájí, že jeho text nebyl zamýšlen jako realistický román, nýbrž jako zoufalý „výkřik“ nad stavem anatolského venkova a měl vyburcovat velkoměstské intelektuály k aktivitě. To nic nemění na skutečnosti, že román vskutku rozbíjí naivní představu o idylce tureckého venkova, a předznamenává tak literární proud sociálně kritického „vesnického“ či „anatolského“ románu, jenž se utvořil na začátku padesátých let.

Hrdina románu Ahmet Celâl přichází do Anatólie s romantickými představami o poklidném venkově a folkloru a doufá, že dá uprostřed přírody odpočinout své rozjitřené mysli a zapomene na hrůzy první světové války. Jeho představy se zčásti naplňují – vesničané jsou cizokrajnými „domorodci“, kteří žijí divokým způsobem života v přírodní prostotě. Pro Ahmeta Celála je pobyt ve vesnici zprvu dobrodružným objevováním exotického světa. Přirovnává se k Robinsonu Crusoeovi, který se musí vypořádávat s nehostinným cizím prostředím a ovládnout ho. Na vesnici nahlíží zvědavě jako amatérský antropolog a snaží se navázat s místními jakžtakž přátelské vztahy, ačkoliv mu řada věcí připadá směšná, odporná, dětinská; místní jsou mu intelektuálně hluboce podřízeni a on si nad nimi navzdory svému handicapu dokáže udržovat autoritu. Najde zalíbení ve vesnické dívce, kterou opřádá fantaziemi plnými exotiky i erotiky, má se za hrdinu, před nímž se žena třese vzrušením a který ji vysvobodí ze spáru špinavých domorodých mužů – nikoliv proto, aby se stala rovnocennou partnerkou, ale aby si ji utvářel do doby, jež by odpovídala jeho představě správné Anatólanky, a aby mu sloužila. Ze svých naivních snů však rychle procitne: realita vesnice je pro něj, pozápadněného městského intelektuála, nesnesitelná.

Vesničané ho vnímají jako příslušníka vládnoucí elity, někoho dočista odlišného od sebe samých, bojí se ho a vyhýbají se mu. Myslí si o něm, že je zaříkávčem, když si po nocích čte, a děsí se busty Sokrata, kterou má vystavenou ve svém domě. Ahmet Celâl sice uprchl před cizí okupací Istanbulu, ale sám se zde stává vetřelcem, cizincem ve vlastní zemi. Dokonce i jeho věrný Pátek, Mehmet Ali, se mu zanedlouho po příchodu do vesnice začíná odcizovat. Ahmet Celâl náhle poznává, nakolik se ve svém ideálu zklamal, a činí několik chabých pokusů (mnohdy zůstávají jen v rovině zbožných

přání), jak vesnici svému ideálu malinko přiblížit. Nicméně jeho úsilí se ukazuje jako nadlidské a marné – záhy si uvědomuje nebetyčnou propast „mezi istanbulským školákem a anatolským sedlákem“, která je mnohem hlubší než rozdíl „mezi Angličanem z Londýna a paňdžábským Indem“. Když jeho pokus o proměnu vesnice či alespoň symbiózu s vesničany ztroskotává, stává se trosečníkem čekajícím na loď civilizace, jež by ho odsud osvobodila.

To, co Yakup Kadri vylíčil, nebylo jen románovou fikcí. Historické studie (práce Fundy Şenol-Cantekové aj.) ukázaly, že podobné střety metropolitních elit s „domorodým“ obyvatelstvem se odehrávaly i na jiných místech Turecka, markantně třeba v Ankaře, původně provinčním osmanském městečku Engürü. Zde třída republikánských politiků, úředníků, vojáků, novinářů, umělců a obchodníků, vesměs Istanbulců, kteří se usadili v novém hlavním městě, vytvořila malou uzavřenou skupinu, jež se lišila od místních svým oblečením (evropským šatem, kloboukem), jazykem (nemluvila tamním dialektem; o jazykové bariéře mluví i románový Ahmet Celâl) a chováním, žila odděleně od původních obyvatel v tzv. Novém městě (*Yenişehir*) a měla vlastní školy s výukou francouzštiny, takže mnozí z novousedlíků a jejich dětí s místními vůbec nepřišli do styku. Starousedlíci nově příchozí „kolonisty“ nazývali „cizáky“ (*yaban*). Místní obyvatelé byli káráni za to, že si okamžitě neosvojili ducha velkoměsta, nepřijali za své nové prostorové uspořádání jejich domova, které jim příchozí cizáci vnutili (bulváry, náměstí, fontány, veřejné budovy, sochy, parky), a nevzdali se svých návyků a stylu oblékání. Současně jim však ani nebylo umožněno, aby vyšli z úzkých engürských uliček a smísili se s metropolitním davem na širokých ankarských bulvárech či v sálech veřejných budov, neboť k tomu nebyli dostatečně kulturně a myšlenkově vybaveni a noví Ankařané se je snažili držet co nejdále od sebe. To se jim ostatně dobře dařilo zákony o oblékání, díky nimž se starousedlíci ve svém „nepatřičném“ oděvu na tato místa vůbec nedostali. Místní obyvatelé nesli tuto zvlášť samozřejmě s nelibostí a kladli jí mnohdy tuhý odpor.

V románu dojde k tragické konfrontaci obou světů ve chvíli, kdy se z vesničanů, kteří se identifikují nanejvýš regionálně a nábožensky a slovo národ jim vůbec nic neříká, mají stát vlastenci. Když se ke vsi, situované ve středoanatolské stepi na břehu řeky Porsuk, začínou ze západního pobřeží blížít okupační řecká vojska, Ahmet Celâl se lhostejným vesničanům marně snaží vštípit národní ideály a podnitit je k odporu

proti Řekům. Jeho apel dostává v tuto chvíli takřka náboženské rozměry a autor, již od mládí fascinovaný biblickými příběhy, zde sahá ke křesťanské symbolice: anatolská step připomíná biblickou krajinu před příchodem Ježíšovým a turecký národ se podobá „dětem Izraele na poušti“. Na obzoru se rodí nová hvězda, spasitel Mustafa Kemal, jehož apoštol — Ahmet Celâl — se snaží předat lidem jeho poselství, ale ti je nepřijímají, jsou nevďeční a nezaslouží si být spaseni. Atatürk je požehnaným pastýřem, jemuž se hlavní hrdina zcela odevzdává, a Ankara královstvím nového tureckého člověka a nesmrtelným symbolem národa. Působení Ahmeta Celâla ve vesnici se tak postupně stává nejen civilizační misí, ale současně i misí šířící mezi neuvědomělými masami jakési „sekulární náboženství“.

Snad stojí za to připomenout, že tentýž cíl sledoval i časopis *Kadro* (Kádr), do jehož čela se Yakup Kadri postavil ve stejné době, kdy vydal *Cizince* (1932). Cílem časopisu bylo šířit revoluční ideologii a vytvořit silnou revoluční avantgardu, skupinu vyvolených, oddaných stoupenců „proroka“ Mustafy Kemala, osvícených pozápadních kádrů, kteří by tuto ideologii jednak sami formulovali, a pak ji i přenášeli do praxe. „Revoluční nadšení“ mělo dle nich vyzařovat i z uměleckých artefaktů, které lidi obklopují, obrazů, soch, budov, románů, básní, a kultura měla toto nadšení také zprostředkovávat následujícím generacím. Skupina *Kadro* přišla s radikálním přehodnocením kemalistického principu „populismu“ (*halkçılık*), což byl jeden z tzv. „šesti šípů“ (základních principů) revoluce: revoluce se nemá opírat o lid, ale směřuje proti lidu, i když v důsledku působí pro jeho dobro. Časopis byl původně podporován samotným Atatürkem, který přispěl i úvodníkem do 22. čísla. Ideologie vyvolenosti skupiny kolem časopisu *Kadro* a její socialistické tendence ovšem začaly být později příliš radikální i v očích kemalistických špiček a vydávání časopisu bylo přerušeno. Yakup Kadri se následně stal „diplomatem proti své vůli“ (tak zní název jeho vzpomínkové knihy z roku 1955) a mezi lety 1934 a 1954 působil jako velvyslanec v Tiraně, Praze (1935–1939), Haagu, Bernu a Teheránu.

V *Cizincovi* autor ideologický rámeček kemalistické revoluce svým vlastním způsobem a pouze v hrubých konturách reprodukuje — v tom je román jistě dítětem své doby. Současně ale spisovatelský talent Yakupa Kadriho překonává černobílost jiných dobových děl oslavujících revoluci či osvobozenou válku tím, že nikdy neztrácí ze zřetele i osobní drama svého hrdiny, odhaluje jeho vnitřní pnutí, tužby, pochyby a tápání,

všímá si existenciální osamocenosti intelektuála a marnosti jeho boje a nikdy nedovolí ideologii převážet nad příběhem. Ahmet Celâl není šablona, ale velmi pečlivě a přesvědčivě vykreslená postava místy až tragikomického dona Quijota. Navíc je text napsán svěžím jazykem a nechybí mu silně dramatický podtext v podobě blížící se frontové linie. Čtenář tak může román číst jako poutavý dobový dokument, jako vhled do světa istanbulského intelektuála rané republiky, jako jeden z mnoha drobných příběhů osvobozené války i jako literárně zdařilý portrét tragického úsilí o budování nového národa a fatálního střetu modernity s tradicí, „vysoké“ a „nízké“ kultury.

Petr Kučera

Po bitvě na řece Sakaryi¹ nám nepřátelská armáda zanechala území kolem Haymany, Mihaliççiku a Sivrihisaru jako rozsáhlé pusté zbořeniště, pokryté tu a tam hromadami kamení zbylými po požáru. Lidé, kteří unikli všeobecné zkáze, se mezi těmito rozvalinami nelišili od lidí z pravěku. Potulovali se tu polonazí; na mlatech zčernalých plameny se pokoušeli rozdrtit mezi dvěma kameny ohořelá zrnka pšenice nebo kukuřice smíšená s hlínou a smetím; z bylin neznámého jména a z kořenů stromů si připravovali jakýsi pokrm, a jakmile zaslechli krok cizího člověka, rozprchli se a zalézali někam do děr.

Když „Komise pro vyšetřování násilností“, vyslaná velitelstvím západní fronty, pátrala v oněch rozvalinách, pod kamením, po zuhelnatělých lidských kostech, našla sešit, uprostřed roztržený a po okrajích ohořelý, se zápisky, které jsou obsahem této knihy. Ptali se vesničanů, co se stalo s jeho majitelem. Nikdo nevěděl, kam se poděl. Přitom sami vypověděli, že v této vsi dva nebo tři roky nepřetržitě bydlel a setrval zde do posledního, nešťastného dne.

Jeden ze členů „Komise pro vyšetřování násilností“ užasl nad takovou lhostejností.

„Jak je to možné?“ ptal se. „Jak je to možné! Lidé žijí celá léta s někým pohromadě, a nevědí, kam odešel a co se s ním stalo?“

Vesničané uraženě pokrčili rameny a rozcházeli se.

Pouze jeden z nich, člověk neurčitěho stáří, malý a hubený, se otočil a řekl:

„Byl jako vy, taky takový cizinec.“

Může člověk, který zpřetrhal všechny styky se světem, najít vhodnější místo než toto odlehlé anatolské zákoutí? Jsem zde jakoby zaživa pochován v hrobě. Snad žádná sebevražda nebyla tak promyšlená, tak záměrná, tak trvalá a tak krutá.

Nemít ještě ani pětatřicet let a přiznat si, že je všemu konec, že láska, nadšení, naděje a vášnivá touha odešly, uhasly a již se nikdy neprobudí; říci si, že brána štěstí a úspěchu je zavřena, a přijít sem a být odsouzen, abys zde jako nějaký strom pomalu usychal... Takhle to mělo být? Tak jsem si to představoval? Avšak stalo se tak a muselo se tak stát.

Když mi Mehmet Ali řekl: „Pojď, pane, dovedu tě do naší vsi, tady sám zahyneš,“ — věděl jsem už, co je to anatolská vesnice.

Když Mehmet Ali řekl: „Pojď, pane, dovedu tě do naší vsi,“ — v duchu jsem tu vesnici viděl, jaká skutečně je. Dokonce i dům Mehmeta Aliho, i krajinu, kterou pozoruji touto škvírou... Abych řekl pravdu, všechnu schopnost poetického snění, všechnu čistou naivitu jsem ztratil ve světové válce, ještě než jsem přišel o ruku. Už dlouho se mi stávala zřejmou strašná, odporná a krutá pravda „s krví na špičkách prstů a s nečistou tváří“. Věděl jsem, že země je tvrdá a příroda nemilosrdná a že lidské pokolení není nic jiného než zkažená zvěř; věděl jsem, že člověk je tvor ze všech nejhorší, nejpodlejší a nejméně hodný lásky. Ano, zejména je to tvor nejméně hodný lásky.

Od toho dne, kdy jsem začal žít mezi osly, buvolý, kozami a slepicemi, chápu to daleko lépe, daleko lépe to vidím.

Prostota a upřímnost zvířat, pravdivost a přímost jejich instinktů mě nechávají zapomenout na všechny jejich nedostatky. Ale instinkt člověka je pokazen. Proto nedovede rozeznat pravdivé od lživého, ošklivé od krásného, užitečné od škodlivého, a svíjí se směšně, hloupě a nerozvážně pod vlivem pekelného nástroje, kterému se říká rozum. Proto jsou jeho pohyby neohrabané, jeho hlas nelibozvučný, jeho veselost mdlá a strojená.

Viděl jsem, viděl. Ve slavnostním průvodu přede mnou defilovali všichni ti civilizovaní lidé. Francouzští Racinové a Voltairové, angličtí Baconové a Shakespearové, italští umělci i děti přemožitelů blesku,² všichni procházeli přede mnou ve svých osobitých podobách, krojích, barvách, se svými způsoby konverzace a žertování. Jaké nevychované, sprosté, ošklivé, odporné stádo goril!...

Nebyli to přece divoši a barbaři. Když jim však huby opuchly vším, co nakradli, a bavili se sami mezi sebou, zmocňoval se mě nepopsatelný hnus, pocit, jako by mi něco drásal duši, bezedný smutek.

Kolikrát jsem pocítil touhu vzít do ruky klacek a hnát je před sebou rovnou do jejich lesů. Ale neměl jsem pravou ruku...

Snad jen proto se tak hrubě pošklebovali, když jsem chodil mezi nimi, a troufali si pohrávat s rukávem, který se mi po pravém boku kýval jako prázdný pytel. Nakonec, aby se stále tak nepohupoval, jsem ho přehnul a zastrčil do kapsy. Od té doby tak chodím podnes.

V této vsi však nikdo nepozoruje, že mi chybí ruka... Ale právě tady jsem si přál, aby si toho všimli. Vždyť svou pravici jsem ztratil pro ně. Co mi v Istanbulu bylo k hanbě, tady je mi snad ke cti. Když jsem v prvních dnech chodil s Mehmetem

Alim po vsi, obracel jsem se vždycky k tomu, koho jsme potkali, pravou stranou. Hlavně dospívajícím mladíkům a děvčatům jsem se snažil ukázat, že tam něco není, jak má být. Byla to má poslední ozdoba, poslední chlouba. Za pět deset dní pominulo i to. Že nemám pravou ruku, to nejen nikoho nepohnulo k nějakému ocenění, ale dokonce to neprobudilo ani soucit. A proč asi? Později jsem to pochopil. Vždyť tady je nějak zmrzačen téměř každý.

Matka Mehmeta Aliho těžce kulhá. Jeden syn Saliha Ağy³ je hrbatý. Dcera Bekira Çavuşe,⁴ Zehra, je slepá. Starostovu ženu jsem neviděl, ale podle toho, co mi vypravoval Mehmet Ali, ji nějaká neznámá nemoc už před osmi lety tak pokroutila a zašmodrchala, že není možné rozeznat nohy od rukou a ruce od nohou. Na celém těle jí zůstalo jen jedno místo plné života. Jsou to oči, a starosta prý každý den křičí: „Taky už je rychle zavři, stejně tě to nemine!“

Kromě těchto jsou ve vsi dva pomatení a jeden zakrslík. A teď řekněte, jestli jsem se v tomto hnízdě nemoci a mrzáctví mohl vystavovat na odiv.

Ovšem, od prvního dne po příchodu do vesnice jsem nepřetržitě ve zvláštní situaci. Neviditelný kruh, jakýsi karanténní kordon, mě stále odděluje od lidí, se kterými bych chtěl splynout. Ať dělám cokoli, tento kruh nemohu prolomit. A tak mě v té vesnici, obklopené ze všech stran strašlivou, širou pustinou, obkličuje ještě pustina jiného druhu.

Kdyby nebylo Mehmeta Aliho, nikdo se mnou nepromluví, budou se ostýchat ke mně přiblížit; každý na mě bude hledět jako na strašáka, postaveného na vesnické ulici. Copak přede mnou v prvních dnech děti se strachem neutíkaly? Neštěkali za mnou psi? A přece na mně nebylo nic divného ani strašného. Naopak... Přišel jsem mezi ně na útěku před cizinci,

před cizím útlakem, abych se smísl se společenstvím lidí mé krve a mé duše, abych s nimi splynul a zapomněl mezi nimi na svou osamocenost... Cestou jsem Mehmetu Alimu neustále opakoval:

„Tvá matka bude mou matkou, tvoji sourozenci budou mými sourozenci. Dobře si to pamatuj.“ A Mehmet Ali neodpovídal a jen se usmíval dětským úsměvem ve snědé mužné tváři.

Že by tak mlčel a usmíval se, protože už tehdy tušil, jak je to neuskutečnitelné? Kdo ví, kdo ví?... Duše tureckého vesničana je stojatá, hluboká voda. Co je na jejím dně? Hladký kámen, hromada hlíny, nebo vrstva měkkého písku? Není možné to vyzkoumat.

Když na ně promluví, hledí mi tupě do tváře, jako by nic nechápali. Potom něco brebentí mezi sebou. Cítím, že mým slovům rozumějí, ale nesouhlasí s nimi. Občas také pozorují, že se mi pod vousy posmívají.

V prvních týdnech po svém příchodu jsem kolem sebe vyvolával jen bázeň a znepokojení. Nevím, zda mě považovali za nějakého úředníka poslaného vládou, za výběrčího daní nebo desátku,⁵ za četníka anebo za předsedu odvodní komise; ale na všech obličejích jsem shledával známky strachu a nedůvěry.

Když konečně pochopili, že nejsem to ani ono, že nejsem vůbec nic, začal jsem místo ustaraně svráštělých čel vidět oči rozšířené údivem a rty pokřivené skrytým výsměchem. Kdykoli se na mne někdo podíval, objevil se mu v očích podivný záblesk, který zazářil a hned zase pohasl. Nevzpomenu si na nic, co by mě znepokojovalo tak jako tento záblesk, ve kterém jako by se projevovala jakási tajuplná a ďábelská inteligence, jejíž kořeny jsou pro mě nedosažitelně daleko. Pronásleduje

mě všude a každou minutu, vtírá se až do mého pokoje, který je mým jediným útočištěm; ať se myji, oblékám, svlékám, nebo holím, ani na okamžik mě nenechá volně vydechnout.

Mé nejobyčejnější, nejprostší, nejpřirozenější počínání se jim zdá směšné, jako když šašek v cirkuse metá kozelce, poskakuje a válí se.

Zeptal jsem se Mehmeta Aliho:

„Proč se všechno, co se týká mě, zdá tvým krajanům tak směšné?“

Mehmet Ali to nejprve chtěl popřít; potom se však neudržel a jedno po druhém řekl všechno, ale pokaždé jako by mi dával radu:

„Pane, nehol se každý den.“

„Pane, nač je v těchto horách třeba čistit si zuby ráno a večer?“

„Pane, u nás si češou vlasy jenom ženy.“

„Pane, co neustále čteš celé noci až do rána a brumláš si při tom? Oni si myslí, že čaruješ.“

Kdybych nečetl celé noci, co bych dělal? Netrpělivě čekám na chvíli, až se všichni rozejdou, abych zastrčil závoru u dveří svého pokoje a zůstal sám se svými knihami. Vždyť toto je jediná doba, kdy zapomínám na truchlivé dobrodružství svého života, na tragiku prožitého času. V těch chvílích se tato ubohá, holá světlice začíná plnit družnými, milými, z kouzla a půvabu uhnětenými bytostmi ze světa bezstarostnějšího a radostnějšího, než je svět skutečný.

Nádherné ženy, které zanechávají ve vzduchu svou vůni, i když samy již odešly, přátelé s hlasem důvěrnějším a jímavějším, než je hlas matčin, starci se zářícími tvářemi, mladíci s očima průzračnými, podobnými zurčící vodě, roztoužení milenci, usmívající se milenky, Dantova Beatrice, Petrarkova

Laura, Romeové, Julie a mnoho dalších milých zjevů... některý sedě na posteli po mém boku, jiný stulen jako malé dítě v mé náruči, jiný sám na stoličce, někdo stojí, opřen loktem o rám okna, někdo přechází sem tam po pokoji, tak se mnou tráví noc a bdí; až do samého rána se vzduchem vlní zvuky posvátného orchestru, tvůrci si podali ruce se svými stvořeními a všichni družně plesají.

Dorazili jsme sem k večeru, již za soumraku. Když Mehmet Ali napřáhl ruku z vozu a vykřikl: „Tam je naše vesnice!“, nějakou dobu jsem se marně rozhlížel po krajině, ale nic jsem neviděl. O chvíli později se mi zdálo, že v místech, kam Mehmet Ali ukazoval, rozeznávám jakýsi tmavý stín. Nikde ani světélko. Jen někde daleko štěkali psi. Ten zvuk je jedinou známkou života uprostřed pustých anatolských plání. Za chvíli bych měl ucítit zápach slámy a sušeného hnoje. Opravdu, už ho cítím.

Mehmet Ali však se mnou nemluví. Polovinou těla se vyklonil z vozu a natahuje se směrem k vesnici. Jen aby na mě po příjezdu do vsi docela nezapomněl! Už teď se mi v nitru ozývá podrážděnost vůči němu. Jako bych mu tu vesnici záviděl. Přesněji řečeno, shledal jsem, že jsem zbytečný vedle tohoto muže, který se po čtyřletém odloučení konečně vrací do své vsi. Co já tady hodlám dělat? Jaký záměr sleduji, když sám sebe vyháním do cizích krajů?

Cizí kraje? Je snad cizí tato neposkvrněná půda vlasti, na kterou dosud nevstoupila noha nepřitele? I kdybych to chtěl popírat sebevíc, nikdy nebudu moci sám sobě utajit tento pocit: jakmile jsem se přiblížil k vesnici Mehmeta Aliho,

poznal jsem, že jsem se odloučil od něčeho drahého. Jakási tíže mi padla na duši.

Co jsem opustil, že mě to tak roztesknilo? Domov? Matku? Milenku? Ne, vůbec nic a nikoho.

Přicházím, abych zde našel všechno, co jsem ztratil.

Vůz se s otřesem zastavil, jako by narazil na kámen. Mehmet Ali neřekl ani slovo, seskočil dolů a zmizel v temnotě. Od tohoto okamžiku jsem se stal člověkem, jehož vůle podléhala vůli jiných lidí. Příkrčen jsem seděl ve voze. Mezi svými kufry a taškami jsem byl také jako nějaký kufr nebo taška. Neměl jsem ani tolik smělosti, abych se kočího zeptal, jsme-li na místě. Avšak on se zeptal:

„Kam pojedeme?“

„Nevím. Počkáme na kamaráda.“

Konečně Mehmet Ali přišel a s ním nějaký stín vysoký metr dvacet. Sáhli do vozu a bez hlesu se pustili do vykládání zavazadel. Spolu s kufry, také mlčky, sestoupil jsem na zem i já.

Lituje Mehmet Ali už teď, že mě sem přivedl? Rozhněvali se snad doma na něho matka a sourozenci, jakmile se dověděli, že se vrátil s hostem? Nesměle kráčím za svými zavazadly. Nohy mi zapadají do nějakých děr, hned narážejí na kámen, hned kloužou po jakémsi slizkém neřádu, připomínajícím slupky z melounů. A vesnice páchne jako prašivý buvol v močále.

Když se Mehmet Ali ozval: „Vejdi, pane,“ odevzdaně jsem se poddal jako nemocný, kterého vedou na operační stůl, a jakousi dírou jsem vešel dovnitř. Byl jsem v místnosti s podlahou přikrytou hrubou rohoží; stranou stojí stařena se svítilnou v ruce.

„Tak si, pane, tamhle na chvíli sedni,“ řekl Mehmet Ali a ukázal mi na matraci v koutě světnice. S rezignací, se kterou

jsem vstupoval do dveří, jsem se posadil na matraci. Žena postavila svítlnu na zem a vzdálila se. V polosvětle jsem pohlédl do tváře Mehmetu Alimu, který vrhal stín na strop. Má radost? Nebo se snad hněvá? Ne, ani to, ani ono... Mehmet Ali je jen ztracen v myšlenkách.

Človíček, který před chvílí spolu s ním odnášel zavazadla, chlapec mezi devíti a jedenácti lety, stojí teď uprostřed místnosti a velmi pozorně si mě prohlíží. Mehmet Ali srovnal mé kufry ke zdi a pak vyšel ven. Chlapec na mě stále ještě hledí z téhož místa. Vypadá spíš jako trpaslík než jako dítě. Nejen že se jeho pohled podobá pohledu dospělého člověka, i celý obličej mu předčasně zestárl, tělo ztratilo pružnost a pohyby ztěžkly.

„Ty jsi bratr Mehmeta Aliho?“

Přikyvuje souhlasně hlavou.

„Kolik je ti let?“

„Čtrnáct.“

„Jak se jmenuješ?“

„İsmail.“

„Chodíš do školy?“

Zpola podrážděně, zpola s údivem krčí rameny.

„Jaká škola? Kdybych chodil do školy, kdo by tady pracoval? A ve vsi stejně žádná škola není. Učí se v imámově domě.“

Opět se mi upřeně zahleděl do očí. Světlo vrhané svítlnou od země mu dodává podivný vzhled. Podobá se nejneformnějšímu strašákovi v zahradě. Abych jím pohnul z místa, pokračuji:

„Tak začneme, pomoz mi. Rozbalíme ty kufry.“

Trvalo hodně dlouho, než jsem se pořádně ubytoval v místnosti, kterou mi Mehmet Ali přidělil. Je to světnička se dvěma okénky hledícími do roviny; od stropu, podepřeného topolovými bidly, visí seno a podlaha je hliněná. Nejprve bylo

nutno zastříti tento strop pytlovinou ze dvou žoků, do nichž byly zabaleny mé lůžkoviny a polní lůžko, a potom přikrýt tu hliněnou podlahu prkny a linoleem, které jsem přivezl z města. Ořechovou bednu na knihy jsem předělal na stůl a z jejího víka jsem vyrobil něco jako polici. Lože mám stejné jako v Istanbulu. Vždyť své polní lůžko jsem neopustil, co začala válka. Stalo se součástí mého těla. V žádné posteli bych se nevyspal pohodlněji.

Jednou z nejtrudnějších stránek mého života na vsi, se kterou se stále nemohu nijak smířit, je otázka čistoty... Pro vodu se musí každý den chodit do řeky. A říční voda je tekluté bahno.

Ne že by ve vsi voda nebyla. Ale u studny i u pramene je každý den plno od rána do večera. Stále jsou zde starci konající rituální omývání, ženy a děvčata nosící vodu do svých domovů a děti hrající si hry tak špinavé, až nad tím zůstává rozum stát. Stává se, že některé ženy, jimž se nechce chodit až k řece, perou prádlo v korytu u pramene.

V době po žních se v tomtéž korytu po několik týdnů propírá a čistí všechno možné obilí. Dokonce se často stává, že potraviny se tu máchají spolu s dětskými plínkami, se špinavými šaty a košilemi. Není možné jim vysvětlit, jak je to všechno nebezpečné.

Jen Mehmet Ali, zdá se, se mnou souhlasí. Ale nečistota je podle něho věc tak neoddelitelná od vesnického života, že neprojevuje chuť se tím zabývat.

Ostatně, ode dne, kdy jsme sem přišli, se Mehmet Ali úplně vymanil z mého vlivu a se vším všudy se vrátil tam, kde byl, než se stal vojákem.

Pád do bývalé zaostalosti, který jsem pozoroval u svého nedávného vojenského sluhy, mě v prvních dnech velmi

udíval. Později, když jsem se i já začal znenáhla přizpůsobovat, pochopil jsem, jak mocný je vliv prostředí na člověka.

Učení, výchova, dobrý příklad, to všechno jsou přechodné věci. A pokud se nezměnilo prostředí, nemůže se změnit člověk. Z této prosté úvahy lze vyvodit, proč v Turecku všechny snahy o reformy a poevropštění zapadají bez úspěchu.

Ale já jsem do těchto míst nepřišel jen proto, abych zůstal v bezpečí před útlakem nepřítele. Přišel jsem i proto, abych se zachránil před tyranii vlastních myšlenek.

Myšlenky... Zde, na místě, kde lidé ještě žijí jako troglodyté v jakýchsi hliněných a kamenných doupatech pohromadě se zvířaty, mi přemýšlení připadá jako nějaká vada.

Někdy za rozhovoru s vesničany mi uprostřed abstraktní myšlenky zdřevění jazyk a rázem nemohu z místa.

Jednou, bylo to kolem poledne, jsme seděli pod přístřeškem kavárny. Náš Mehmet Ali, Bekir Çavuş, Salih Ağa a starosta, všichni tu byli. Hovořilo se o válce, o jejím výsledku. Vykládal jsem jim, že Istanbul je pod vojenskou okupací čtyř států,⁷ že území od İzmiru po Bursu obsadili Řekové, že Francouzi dosud nevyklidili Adanu, že v Urfě a Antepu se odehrávají krvavé události, a při tom jsem se díval každému zvlášť bedlivě do očí. Ani u jednoho jsem se nesetkal se stopou údivu, zděšení nebo aspoň obyčejného zájmu. I Mehmet Ali, který právě vyšel z ohně bitev, to všechno poslouchal jako báji z dávných časů.

Řekl jsem: „Tuhle Mehmet to ví; v Istanbulu nezůstalo padišáhovi, státu nebo vládě ani za pět para vlivu. Cizí důstojníci v hodnosti kapitána dávají příkazy velkovezírům.

Padišáha poučují: ‚Toho a toho jmenuj na to a to místo, toho a toho sesaď z toho a toho místa.‘ Když neposlechne, pošvihují bičičky a roztahují se v audienčních sálech dvora. A není násilí, kterého by se nedopustili na lidech. Velké osobnosti státu, jeho moudré muže posbírali a odvezli do vyhnanství na ostrov Maltu.⁸ Nikomu nedovolí otevřít ústa a ozvat se. Každého pokutují z jakékoli příčiny. Od jednoho vyberou pět lir, že držel slepici hlavou dolů, od druhého deset, že prý hlasitě mluvil v tramvaji.“

Opět jsem se jim zahleděl do tváře. Ani na tom nevidí nic zvláštního. Tu se chci dotknout jejich citů a říkám: „Ani čest našich žen, ani život našich dětí, ani náboženství, ani víra, nic z toho, co je naše, nezůstalo uchráněno před jejich útočností. Po všem vztáhli ruku.“ A uváděl jsem příklady, abych jim to vysvětlil. Právě v té chvíli jsem najednou viděl, že starosta usíná. Mehmet Ali má v ruce nožík a ořezává jím vrbovou větev. Salih Ağa pozoruje své ovce, pasoucí se daleko odtud na stráni. Pouze Bekir Çavuş vypadal, jako by dával trochu pozor.

„Pane, bude zase válka?“ řekl.

„Schyluje se k tomu,“ odpověděl jsem. „Neslyšeli jste o tom? Jeden velký člověk, velký vojevůdce, jmenuje se Mustafa Kemal, odešel z Istanbulu a odebral se do Anatólie. V Erzurumu, v Sivasu, shromáždil lidi kolem sebe. Prohlásil, že vláda a stát nekonají svou povinnost, že se budeme bránit sami a postavíme se nepříteli na odpor. Teď už jeho lidé na mnoha místech bojují s Řeky a Francouzi. Jsou to takoví hrdinové, že...“

Snažil jsem se je nadchnout vyprávěním o udatných činech. Mehmet Ali, který byl v Dardanelách, si pamatuje jméno Mustafy Kemala.⁹ Kradmo jsem na něho pohlédl. Pozvedl hlavu od vrbové větve, kterou ořezával, a obrátil se ke mně.

„Kéž Bůh dá, pane, aby nás už nevzali na vojnu,“ poznamenal.

Byl to nejsmutnější den mého pobytu na vsi.

Salih Ağa patří ve vesnici k bohatým lidem. Ale zevnějškem se vůbec neliší od žebráka. Nevzpomínám si, že by si byl v zimě i za nejmrazivějších dní vzal na nohy punčochy. Jeho paty v sešlapaných pantoflích, jeho nohy s černými, rozpukavými kotníky jsou mnohem pozoruhodnější než ruce. Dá se říci, že v těchto nohách se soustředila jeho primitivní a potouchlá osobitost. Je spokojený? Rozčílilo ho něco? Chystá se provést některému z vesničanů nějaké darebáctví? Vydělal na něčem? Nebo snad prodělal? Abyste se to dověděli, jen se mu dívejte na nohy.

Jestli si na jedné z nich mne palec, znamená to, že se Salih Ağa na něco dopálil. Když si zlehounce pohrává pantoflem na špičkách prstů, vězte, že je v dobré náladě. Když ale sedí bez hnutí a natáhne si nohy holými chodidly k vaší tváři, buďte si jisti, že se právě chystá zmocnit nějakého nového sousta. Kuje-li proti vám pikle, pak má nohy zkřížené a schované pod sebou.

Jestli jste ještě neviděli záludné pohyby lišky plížící se ke kořisti, pozorujte, jak chodí Salih Ağa.

Salih Ağa všechny obyvatele vesnice tak omámil a podřídil svému vlivu, že dokonce Mehmet Ali, který si za čtyři roky navykl jednat jen podle mého rozkazu, mi po příchodu do vsi doporučoval, abych si někdy zašel k Salihu Ağovi a poradil se s ním o uspořádání své finanční situace.

„Je to chytrý člověk, pane,“ řekl. „Ten ti poradí, co máš dělat.“

Ale já jsem se rozhodl nepoužít jeho rady a žít raději z hotových peněz.

Když jsem v Istanbulu prodal dům, který mi zůstal po otci, představoval jsem si, že za stržené peníze koupím v některé anatolské vesnici menší domek uprostřed zahrady. Zahrada by mi zajistila nějaký příjem a v domku bych prožíval poslední léta svého života. Avšak v této vesnici jsem nenašel ani místočko vhodné pro zahradu. Pravda, řeka Porsuk teče tu nablízku. Ale aby se dalo využít její vody, musela by se udělat důkladná síť kanálů. V půdě na jejím břehu, zarostlé rákosím a rozbahnělé, je to práce spojená s velkými obtížemi a výlohami. Ostatně ve vsi není jediný člověk, který by se vyznal v zahradnictví.

Jak krásné, zelené zahrady jsem vídal v západní Anatólii! Uprostřed je studna s čerpadlem, kterým bez přestání otáčí dobytče se zavázanýma očima. Kolo čerpadla se ozývá, hned jako by se zasmálo dítě, hned jako by zavzlykala žena. Železná vědra jedno za druhým vylévají vodu a opět se naplňují. Je letní večer. Cvrkot cikád v korunách stromů ještě neustal. Přímé, dlouhé, droboučké stružky v zemi rozvádějí svěží a průzračnou vodu od studny na všechny strany ke zlátnoucím záhonům salátu.

Mezi širokými čtyřúhelníky narýsovanými těmito stružkami se pomaloučku sklání a zvedá, zastavuje a přisedá do dřepu člověk s malou motýčkou v ruce, zrovna jako by konal obřad nějakého přírodního náboženství. A vy zpod loubí vinné révy pozorujete tento svět.

Vzduch voní zvlhlou zemí.

Hle, to byl v poslední době můj jediný sen.

